

บทบาทการวิจัย กับการสร้างสรรค์สังคมไทยในอนาคต

: รศ.ดร.พระครูสุนทรธรรมโสภณ

ความนำ

การวิจัย (Research) เป็นการสร้างองค์ความรู้ใหม่ เป็นการแสวงหาความรู้ และเป็นกระบวนการเรียนรู้ คำว่าการวิจัยเป็นไพบูลย์ของ ปัญญา เพราะการวิจัยทำให้เกิดปัญญา การวิจัยเป็นการพัฒนาปัญญาและปัญญาพัฒนาสู่ความเป็นโพธิ์ พระพุทธศาสนาใช้ปัญญาเพื่อบรรลุปัญญา คือปัญญาขั้นทำงานให้บรรลุผล เป็นปัญญาที่เรียกว่าวิจัย เมื่อวิจัยไปก็เกิดปัญญา และปัญญานำไปสู่ความเป็นโพธิ์

ในการวิจัยนั้น ไม่เพียงคำนึงถึงเพียงแค่ระเบียบวิธีวิจัย (Research methodology) หรือการออกแบบวิจัย (Research Design) แต่ต้องมาจากวิถีคิด หรือมาจากหลักความคิดที่ถูกต้อง มีท่าทีทางความคิดที่มีต่อการศึกษาหาความรู้ คือมีความคิด ความเชื่อ หรือวิถีคิด มีความเชื่อว่าสรรพสิ่งและสรรพศาสตร์ทั้งหลายต้องมีเหตุผล มีความเชื่อว่าสรรพสิ่งทั้งหลายเป็นไปตามเหตุปัจจัย ซึ่งมีภาวะ ๕ อย่างคือ ๑) ความเชื่อ ๒) ความนิยม ชมชอบ ๓) การเล่าเรียนต่อ ๆ กันมา ๔) การคิดตรองตามเหตุผล ๕) สิ่งนี้เข้ากันได้กับหลักทฤษฎีของตน สิ่งนี้อาจมองเป็นสองนัยยะ เราจะต้องไม่ลงความตัดสินอะไรง่าย ๆ ไม่ลงความเห็นก่อน ต้องผ่าน

กระบวนการแสวงหาความจริง การสืบค้นหาความจริง

“วิจัย เว เทสิโต ภิกขเว มยา ธมโม. แปลว่าธรรมนั้นเรามาแสดงไว้โดยการวิจัย” พระพุทธศาสนาเป็นศาสนาแห่งการวิจัย ตามพุทธพจน์ว่า “พึงวิจัยธรรมโดยแยบคาย โยนิเส วิจเณ ธมม”^๑ ในที่นี้วิจัยแปลว่า ค้นหา การค้นหา หรือการสืบค้น เพื่อที่จะเอาสิ่งที่ต้องการให้ได้ หมายถึง การเที่ยวสอดสาย เที่ยวสอดส่อง ทำให้เจอสิ่งที่ต้องการ การขุดคุ้ย การค้น การตรวจสอบ การพิสูจน์หาความจริงให้ปรากฏ การเข้าหาความจริงให้ได้ หรือการกระทำให้เกิดความดีให้ได้

การวิจัย คือการค้นหาความจริง การแสวงหาให้เจอความจริง การหาความหมายที่แท้จริงของสิ่งนั้น และการวิจัยยังหมายถึงการค้นหาสิ่งที่ดีกว่า การค้นหาสิ่งที่พึงประสงค์ การแสวงหาสิ่งที่คุ้มค่าหรือการแสวงหาประโยชน์ตามที่ต้องการ หากไม่ตีจะหาทางทำให้ดีขึ้น หาวิธีการให้ได้ผลตามที่ต้องการ หากกล่าวโดยฐานคิดแล้ว การวิจัย คือการแสวงหาความจริง การค้นหาสิ่งที่ดี สิ่งที่ต้องการที่เป็นประโยชน์ การค้นหาหรือวิธีการ

^๑ ส.ป. ๑๗/๑๗๓/๑๑๖.

^๒ อ.ส.ต.ก. ๒๓/๓/๒.

ทำให้มันดีขึ้น ทาวิธีที่กระทำให้มันสำเร็จหรือ มีการตั้งสมมติฐาน สิ่งสงสัยคำตอบไว้ การวิจัย คือการค้นหาคำตอบหรือข้อเท็จจริง เพื่อจะนำมาตอบปัญหาที่ตั้งไว้” หรือการค้นหาคำตอบที่สงสัยอยากรู้ การเกิดขึ้นของปรากฏการณ์ ภายใต้เงื่อนไขอะไรบางอย่างหรือมีเงื่อนไขปัจจัยอะไรบางอย่างที่เกื้อหนุนให้ปรากฏการณ์เกิดขึ้นนี้เป็นภาวะที่นักวิจัยจะต้องค้นหาให้พบสาเหตุหรือเงื่อนไขที่ทำให้เกิดปรากฏการณ์^๔ และการค้นหานั้นต้องระเบียบระบบมีขั้นตอนที่ดี ที่น่าเชื่อถือที่เรียกว่าระเบียบวิธีวิจัย

การแสวงหาความจริง การแสวงหาความรู้ การแสวงหาแนวทางนั้น จะต้องมีความตั้งใจ คือความอยากเป็นเหตุให้เกิดความสำเร็จในการวิจัย อยากรู้ความจริง อยากให้มันดี เช่นอยากให้ชีวิตดีงาม อยากให้สังคมดีงามจะมีวิธีการทำอย่างไร อยากให้ลูกหลานมีความรู้ มีความดี อยากให้สังคมมีความสงบสุขร่มเย็น จะมีแนวทางทำอย่างไร เพื่อมาตอบโจทย์ หรือสนองความต้องการให้เกิด ให้เป็นนั้น

บทบาทการวิจัย หมายความว่า จะทำวิจัยอย่างไร งานวิจัยจะต้องทำวิจัยแนวไหน นักวิจัยจะต้องมีโลกทัศน์ (World View) ต่อการวิจัย ต่อปรากฏการณ์อย่างไร มีหลักคิดหรือวิธีวิทยาว่าด้วยการวิจัยอย่างไร (Research Methodology) ต่อการปรากฏการณ์ (Phenomena) นั้น ๆ อย่งไร การสร้างสรรค์ (creative) คืออย่างไร เพราะคำนี้มีผู้ให้คำนิยามไว้มากมาย สิ่งสร้างสรรค์ หมายถึงสิ่งที่ค้นคิดใหม่ ๆ ที่ไม่มีคนคิดมาก่อน

สิ่งที่ไม่ติดขัดกับกรอบแบบเดิม ๆ ที่มีผู้คิดไว้ทำไว้มาก่อน

สังคมไทย (Thai Social) มาดูว่าสังคมเป็นอย่างไร คนไทยมีความเข้าใจสังคมไทยจริงไหม นักวิชาการไทยมีความเข้าใจสังคมไทยจริงไหม นักวิชาการไทยสนใจสังคมไทยจริงไหม นักวิชาการไทยเรียนรู้สังคมไทยจริงไหม หรือให้ความสำคัญกับสังคมตะวันตกมากกว่าสังคมไทย สนใจในวัฒนธรรมตะวันตกมากกว่าวัฒนธรรมไทย

สังคมในอนาคต (Future Society) ในอนาคต นานเท่าไร ๕ ปี ๑๐ ปี หรือ ๑๕ ปี ๒๐ ปี และหรือในอนาคตในศตวรรษที่ ๒๑ อีก ๘๐ กว่าปีบ้าง แต่่น่าคิดว่า งานวิจัยเกือบทั้งหมดเก็บข้อมูลกว่าจะทำวิจัยเสร็จ มันเป็นอดีตมาแล้ว มันแก้ปัญหาสังคมในปัจจุบันแทบจะไม่ได้ มันสร้างสรรค์สังคมปัจจุบันก็ได้ ยังหวังอะไรได้อีกหรือ ?

ปัญหาทางการวิจัยในสังคมไทย

ในวงวิชาการไทยเรามีงานวิจัยแม้ไม่มาก แต่ก็พอมี นักวิจัยทำงานวิจัย ส่งให้นักวิจัยเป็น ผศ. รศ. ศ. เป็นเมธีแห่งการวิจัยก็พอมี แต่สังคมไทย ยังไม่มีการพัฒนาเท่าที่ควรจะเป็น ปัญหาจึงกองทับถมไม่ได้รับการแก้ไข มันกลายเป็นงานวิชาการที่ล้นเหลือปัญหา เนื่อสังคม เปรียบเสมือนก้อนเมฆเหนือพื้นพิภพ แต่ไม่ตกลงมาเป็นเม็ดฝนสู่พื้นพิภพ แล้วจะเกิดประโยชน์อะไรเล่า กับการแหงนมองหมูก้อนเมฆทั้งหลายนั้น

^๓ สุภางค์ จันทวานิช, *วิธีการวิจัยเชิงคุณภาพ*, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๓๔), หน้า ๒.

^๔ อุทัย ดุลยเกษม, *สังคมศาสตร์เพื่อการพัฒนา แนวคิดเกี่ยวกับการวิจัยและการพัฒนา*, จัดพิมพ์ในวาระอายุครบ ๖๐ ปี ดร.อุทัย ดุลยเกษม, บัณฑิตวิทยาลัย สถาบันราชภัฏเพชรบุรีวิทยาลัยเกษตรกรรมในพระบรมราชูปถัมภ์, ดร.สุเทพ บุญซ้อน บรรณธิการ, (พระนครศรีอยุธยา: โรงพิมพ์เทียนวัฒนา, ๒๕๔๕), หน้า ๔๔.

องค์ความรู้ ก้าวไม่ทันองค์แห่งปัญหา

องค์ความรู้ที่ได้มา กลายเป็นองค์ปัญหาทางวิชาการ งานวิจัยในสถาบันการศึกษาในเกือบทุกสาขาวิชา แทบจะกลายเป็นขยะทางวิชาการ วางอยู่ตามตู้ในห้องสมุด และขณะนี้กำลังออกมาเคลื่อนไหวตามสื่ออิเล็กทรอนิกส์ทั้งหลาย ดาษดื่นในปัจจุบันนี้ แต่มันใช้ประโยชน์อะไร ไม่ได้เท่าที่ควร จึงขอตั้งข้อสังเกตดังนี้

๑. ไม่ต้ององค์ความรู้ที่แท้จริง ว่าอะไรคือ ปัญหาของสังคมไทยที่แท้จริง เมื่อไม่รู้จักความจริงของปัญหาที่แท้จริง องค์ความรู้ที่ขาด คือ องค์ความรู้ที่รู้ปัญหาของสังคมไทย นักวิชาการไทยไม่ค่อยรู้โครงสร้างของสังคมไทย ไม่รู้บริบททางสังคมและวัฒนธรรมของสังคมไทยดี เพราะมองสังคมไทยผ่านแว่นตาฝรั่ง ม้าใส่แว่นตาดำมองหญ้า จึงไม่เห็นหญ้าตามเป็นจริงที่หญ้าเป็นอยู่...เหมือนไม่รู้จักว่าอะไรคือเสือ เสือเป็นตัวอย่างไร ก็ป่วยการที่จะหาตัวได้พบ เพราะแม้แต่รู้ตัวเสือ เข้าใจในรูปพรรณสัณฐาน ยังไม่แน่ว่าจะหาเสือเจอ เฉากเช่นกับสังคมไทย แม้จะรู้ว่านี่คือปัญหา ยังไม่แน่ว่าจะแก้ไขปัญหานั้นได้ ยังไม่แน่ว่าจะตามหาสาเหตุของปัญหาได้พบ

๒. สร้างองค์ความรู้ไม่ตรงกับปัญหาที่แท้จริง ปัญหาวิจัยไม่ตรงกับปัญหาของสังคมสืบเนื่องมาจากข้อที่ ๑ องค์ความรู้ที่ได้มานั้น ไม่ตรงกับสภาพปัญหา ทำวิจัยทำพอเป็นพิธี ทำเชิงพิธีกรรม ทำวิทยานิพนธ์เชิงพิธีกรรม อาจารย์คุมวิทยานิพนธ์ไม่เคยทำวิจัย แต่มานั่งเป็นพระอันดับเชิงพิธีกรรมให้ครบจำนวน ตามเกณฑ์พิธีกรรมนั้น ทำกันไปตามที่เคยทำมาก็ทำให้คนจบมามากแล้วนี่ แต่ไม่ได้ลงลึกเป็นวิถีชีวิต ส่วนใหญ่ทำเพราะสนใจงบประมาณ ไม่ได้

ตระหนักในองค์ความรู้ และความรู้นั้นก็ยังไม่สอดคล้องกับความเป็นจริง

๓. สร้างองค์ความรู้ไม่ทันกับบริบททางสังคมที่เปลี่ยนไป เพราะสังคมมันเปลี่ยนแปลงไหลเลื่อน (Dynamic) ตลอดเวลา อาจเป็นเพราะเน้นวิชาการที่ไม่มีความสัมพันธ์กับสภาพความจริงทางสังคม ตามเป็นจริงตามที่ว่าแล้วนั้น กว่าจะได้แมวมามา... หามันมันโดนหนูกัดตายไปแล้ว กว่าจะได้องค์ความรู้ชุดนั้นมา มันเกิดองค์ปัญหาชุดใหม่แล้ว ภายใต้เงื่อนไขบริบทใหม่ เหตุปัจจัยองค์ปัญหาชุดใหม่มาแล้ว...อย่างปัญหาชวานา... แก้ปัญหาเพี้ยแบ้งได้...เพี้ยไผ่มันมาอีกแล้ว... ปัญหาเพี้ยหมดไป...ปัญหาหินจืดมาใหม่อีก... ปัญหาหินจะแก้ได้... ปัญหาราคาคาตามมาติด ๆ

ข้อสังเกตจากการอ่านงานวิจัยฝรั่ง

เท่าที่ดูงานวิจัยของฝรั่ง การทำวิทยานิพนธ์ของนักศึกษาปริญญาโท ปริญญาเอกของพวกฝรั่ง มันไม่ได้ทำเรื่องใหญ่โตหรูหรา วิสมาหราอะไรมาก แต่เห็นเขาหยิบเอาประเด็นปัญหาเล็ก ๆ แต่มันนำไปใช้ได้ เขาทำเล็ก ๆ แต่ลึก ที่สำคัญนำไปใช้ประโยชน์ได้

แต่เราต้องทำให้ใหญ่ กลุ่มประชากร/กลุ่มตัวอย่าง สถิติต้องวิสมหรา แต่โลกทัศน์ ทั้งกระบวนการ หลอกกันทั้งตลอดระเบียบวิธีมากไปด้วยระเบียบวิธีวิจัย แต่เป็นระเบียบวิธีเชิงพิธีกรรม ไม่เป็นวิถีชีวิต จึงนำไปใช้ไม่ได้จริง ดีเกินมนุษย์ นักวิจัยพวกนั้น จึงไม่ควรอยู่กับสังคมมนุษย์ด้วยซ้ำไป

คุณลักษณะของนักวิจัย

การเป็นนักวิจัยที่ดีนั้น มีสิ่งหนึ่งที่เป็นแรง

จิตใจ คือความอยาก ความเป็นสิ่งที่ทำให้เกิดความสำเร็จในการวิจัย นั่นคือความอยากรู้ ความจริงอยากพิสูจน์ทดลองหาความจริง ยังมีความอยากมากเท่าไรก็ยิ่งดี และอีกอย่างหนึ่งคือความอยากให้มันดี เช่น อยากให้ชีวิตนี้มีความดีงาม อยากให้สังคมมีความดีงาม มีความสงบสุขอยากให้สิ่งที่ตนเกี่ยวข้องทุกอย่างมันดีขึ้นนี้เป็นปัจจัยที่สำคัญที่สุดที่จะเป็นแรงหนุน แรงผลักดัน หรือเป็นพลังทำให้มุ่งมั่นที่จะวิจัยให้สำเร็จ และทำให้การวิจัยบรรลุผล

เมื่ออยากรู้ความจริง และอยากให้มันดี ก็เกิดแรงขับเคลื่อนมาว่าจะต้องหาความจริงให้ได้หาทางทำให้มันดีให้ได้ ถ้าไม่เห็นความจริงจะไม่ยอมหยุด และถ้ายังไม่ดีจะไม่ยอมเลิก สิ่งนี้จะเกิดมิติที่เรียกว่าคุณสมบัติของนักวิจัย

ฉันทะ คือ ความพอใจในการทำงาน พอใจในการแสวงหาความรู้ พอใจในการแสวงหาความจริง ยอมเสียสละทุกอย่างเพื่อแสวงหาความจริง ที่พระพุทธองค์หาความจริงของธรรมชาติ หาความจริงของสิ่งทั้งหลายว่ามันเป็นอะไร มันเป็นอย่างไร เพื่อหาทางทำให้ชีวิตและสังคมมนุษย์มันดีขึ้น

สิ่งที่ต้องย้ำคือ ฉันทะ ถ้าไม่มีฉันทะอยู่เบื้องหลังการวิจัยจะไม่ประสบความสำเร็จ ถึงแม้จะมีองค์ประกอบอย่างอื่นก็ตาม หลักใจที่สำคัญคือ ฉันทะ ซึ่งมีความหมายว่า ๑) ใฝ่จะเข้าถึงความจริงให้ได้ และ ๒) ใฝ่หาทางจะทำให้มันดีให้ได้^๔ เป็นอันว่านักวิจัยที่ดั้นด้นต้องมีจิตใจที่มุ่งมั่นในการที่จะวิจัย หากเกิดอะไรขึ้นมาก็ต้องใช้

ปัญญา คือสืบค้นหาเหตุปัจจัยของสิ่งนั้น ๆ หาความจริงให้ได้ และหาทางแก้ไขทำให้มันดีให้ได้ ถ้าสองอย่างมีอยู่ก็คือมีฉันทะอยู่นั่นเอง คือมีฐานคิดที่ดีต่อการแสวงหาความจริง มีฐานคิดในการจะทำให้มันดีขึ้นเอง การวิจัยก็จะตามมา และจะได้ผลดี สังคมมนุษย์ก็จะเจริญ จะพัฒนา ปัญญาที่ได้มาจากการวิจัยก็จะมาช่วยในการพัฒนาชีวิตและสังคมให้ดีขึ้น

เราต้องยอมรับความจริงสิ่งหนึ่งว่าชีวิตที่ดีนั้นเป็นส่วนหนึ่งของการศึกษา และการวิจัยเป็นส่วนที่สำคัญของการศึกษา เพราะการศึกษาทำให้เกิดปัญญา การวิจัยจะต้องเป็นสิ่งสำคัญของชีวิตของเรา ไม่ใช่เป็นเพียงกิจกรรมทางสังคมเท่านั้น แต่ต้องมีจิตแห่งการวิจัย มีจิตที่เข้าถึงวัฒนธรรมของการวิจัยให้ได้ วัฒนธรรมของความอยากรู้ความจริง วัฒนธรรมของความอยากให้เกิดสิ่งที่ดีงามขึ้น

การวิจัย คือการแสวงหาความรู้ คือการสร้างองค์ความรู้ใหม่ และเป็นการวิจัยเป็นกระบวนการเรียนรู้ไปพร้อมด้วย นักวิจัยจะต้องมองสรรพสิ่งเพื่อการเรียนรู้ มีความสนใจใฝ่รู้ มีความกระหายใคร่รู้ ความใฝ่ทยานอยากรู้ความจริง อยากแสวงหาความจริง มีกระบวนการแสวงหาความจริงอย่างเป็นระบบระเบียบ มีเหตุมีผลที่ดี สามารถอธิบายให้เหตุผลได้ทุกขั้นตอน ทั้งที่เป็นมิติเชิงรูปธรรม และมิติเชิงนามธรรม

ในทางพระพุทธศาสนานั้น จะบูรณาการการวิจัยไปในกระบวนการพัฒนาชีวิตใน ๓ ด้านด้วยกัน คือ ๑) ด้านพฤติกรรม ๒) ด้านจิตใจ และ ๓) ด้านปัญญา

^๔ พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), การศึกษากับการวิจัยเพื่ออนาคตของประเทศไทย, (กรุงเทพมหานคร: บริษัท เคล็ดไทย จำกัด, ๒๕๔๑), หน้า ๑๒.

ตอนนี้เรามามองการศึกษากับการวิจัย ในความหมายของพระพุทธศาสนา การศึกษา จะมีความหมายที่กว้างกว่าการวิจัย คือครอบคลุม การวิจัยเข้าไว้ด้วย เพราะการศึกษานั้นจะต้อง พัฒนาชีวิตทุกด้าน ชีวิตมนุษย์เป็นองค์รวมที่ พัฒนาใน ๓ ด้าน คือ

๑. ด้านพฤติกรรม ด้วยศีล พฤติกรรม ทางกาย วาจา ให้เกิดความเป็นปกติเรียบร้อย

๒. ด้านจิตใจ ด้วยสมาธิให้จิตใจนิ่งสงบ ตั้งมั่น จิตมั่นคง ไม่วอกแวกคลอนแคลน

๓. ด้านปัญญา^๖ ด้วยปัญญาให้เกิด ความรู้ความเข้าใจ ตามสภาพแห่งความเป็นจริง หรือรู้ความจริงตามที่เป็นจริง

การศึกษา หมายถึงการฝึกฝนอบรม การพัฒนาด้านพฤติกรรม พัฒนาจิตใจ และ พัฒนาปัญญา หากพัฒนาไม่ครบถือว่าการ ศึกษาที่ไม่เต็มรอบ ไม่สมบูรณ์เป็นการศึกษา ที่บกพร่อง

การวิจัยนั้นอยู่ในส่วนของปัญญา ฉะนั้น การวิจัยจึงเป็นส่วนหนึ่งของการศึกษา และการคือการฝึกฝนอบรม การพัฒนาให้เกิด ความเจริญก้าวหน้า สิ่งที่จะทำให้เกิดความ เจริญก้าวหน้าได้ คือเกิดมีปัญหา และปัญหา เป็นตัวนำเข้าสู่ความจริง ทำให้รู้ความจริง ตามที่เป็นจริง

พระพุทธศาสนาเป็นศาสนาแห่งการ ศึกษา การแสวงหาความรู้ความจริง แต่การ ศึกษาตามคติของพระพุทธศาสนานั้นคือการ ศึกษาเริ่มจากตนเอง เรียนรู้ตนเอง ทำความ เข้าใจกับตนเอง เผ่าสังเกตตนเอง สังเกต พฤติกรรม สิ่งที่ทำ คำที่พูด อารมณ์ที่นึกคิด

ว่าสิ่งที่ทำนั้นทำตามอำนาจของอะไร ทำตาม หลักของความรู้ ทำตามหลักธรรมคือความดี ความถูกต้อง หรือทำตามความรู้สึกที่มีกิเลส เป็นผู้บัญชาการตนเป็นอย่างไร จะพัฒนาดนให้ ดีขึ้นได้อย่างไร ที่ภาษาทางศาสนาว่า การบำเพ็ญ บารมี สร้างคุณความดีนั่นเอง การสังเกตไม่เพียง สังเกตพฤติกรรมภายนอกสิ่งที่ทำ คำที่พูด ยังสังเกตลึกไปถึงอารมณ์ที่นึกคิด ว่ามีอารมณ์ อะไรเข้ามาปรุงผสม เป็นความรักความเมตตา สติปัญญามาปรุงผสม หรือว่าความโลภ ความ ทะยาน ในทางผิด ๆ ความโกรธ ความอยาก ทำลายล้าง และความหลง ความไม่จริงตาม สภาพแห่งความเป็นจริงเข้ามาปรุงผสมจิต

ประการสำคัญ นักวิจัยจะต้องเข้าถึง วัฒนธรรมของการวิจัย คือมีความอยากรู้ความจริง มีแสวงหาความรู้ความจริงนั้นให้ปรากฏ ฐานคิด ของนักวิจัยต้องมีความกระหายใคร่รู้อยู่เสมอ วัฒนธรรมของนักวิจัย คือความอยากรู้ อยากร แสวงหาความรู้ เช่นเดียวกับวัฒนธรรมของ ความเป็นครู เป็นอาจารย์ ต้องมีความใฝ่รู้ มีเรียนรู้อยู่ตลอดเวลา มีฐานจิตใจที่รักใน การสอนการถ่ายทอด การแนะนำ ซึ่งความจริง มีความเกี่ยวข้องสัมพันธ์กันกับการเป็นนักวิจัย เพราะเมื่อครู อาจารย์มีความใฝ่รู้ มีการพัฒนา ตนเองอยู่เสมอ มีการแสวงหาความรู้อยู่เสมอ นั้น หมายถึงการวิจัยอยู่เสมอ นั่นเอง เพราะการ วิจัยคือการแสวงหาความรู้ การแสวงหาความจริง การพัฒนาคือการทำให้มันดีขึ้น ทำให้เจริญขึ้น ทั้งหมดจึงเป็นเรื่องเดียวกัน เป็นฐานวัฒนธรรม อันเดียวกัน

^๖ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๓.

สรุป

การแสวงหาความรู้ การสร้างองค์ความรู้ใหม่ เป็นกระบวนการเรียนรู้ ประเด็นสำคัญที่สุด ต้องเป็นความรู้ที่ชอบ เป็นสัมมาปัญญา เป็นความรู้ที่มีธรรมะเป็นฐาน เริ่มจากความเห็นที่ดีที่ถูกต้อง เป็นสัมมาทิฐิ องค์ความรู้ที่เกิดก็จะเป็นองค์ความรู้ที่เป็นสัมมาองค์ความรู้ สัมมาวิชาการ เป็นความรู้ที่เป็นไปเพื่อช่วยเหลือ

เพื่อนมนุษย์และสรรพสัตว์ทั้งหลาย ไม่ใช่ความรู้แบบมิจฉาทิฐิ ที่มีความโลภเป็นแรงขับเคลื่อนในการสร้างความรู้ ในการแสวงหาความรู้แล้วจะหมุนเวียนมาเป็นมิจฉาวิชาการ มาเป็นมิจฉาพัฒนา การพัฒนาประเทศจะวนเวียนอยู่ วงจรแห่งมิจฉาทิฐิ มิจฉาวิชาการ และมิจฉาพัฒนา แล้วเป็นสังคมแห่งมิจฉาทิฐิ ซึ่งไม่ควรจะเป็นอย่างยิ่ง

